

Zeszyty Filozoficzne,
1999, nr 7, s. 41-59.

Krzysztof Brzechczyn

**ROZWÓJ BAPTYZMU NA ZIEMIACH POLSKICH.
OD NIEFORMALNEGO RUCHU RELIGIJNEGO
DO BUDOWY KOŚCIOŁA**

Wstęp

Podstawowe założenia teologii baptystycznej

Specyfiką protestantyzmu jest współistnienie w nim szeregu kierunków i nurtów teologicznych, wyznań i Kościołów. Wśród nich jest Kościół baptystyczny, który w ostatnich dwóch stuleciach stał się jedną z większych protestanckich denominacji. Zadaniem niniejszego artykułu jest próba charakterystyki doktrynalnego przesłania kościoła baptystów, wyróżnienie podstawowych etapów w jego historii oraz próba określenia jego recepcji i specyfiki na gruncie polskim. W związku z podjętym zamiarem artykuł ten podzielony jest na sześć rozdziałów. Pierwszy rozdział ma charakter wstępny – próbuję w nim możliwie krótko określić podstawowe założenia teologii baptystycznej. Kolejne rozdziały II, III i IV mają charakter historyczny. Przedstawiam mianowicie w nich początki baptyzmu w krajach anglosaskich, ekspansję tego wyznania na kontynencie europejskim oraz jego rozwój na ziemiach polskich. W rozdziale V przedstawiam rozmaite aspekty wewnętrznego życia religijnego baptystów. W ostatnim – rozdziale VI, zawarte są końcowe podsumowania i wnioski.

Kościół baptystów należy do protestanckiego nurtu chrześcijaństwa. Wraz z innymi wyznaniem protestanckimi łączy go przekonanie o tym, że:

- Biblia jest najważniejszym autorytetem w sprawach wiary i moralności;
- zbawienie człowieka następuje w wyniku działania niczym niezasłużonej łaski Boga;
- zbawienia człowiek może dostąpić nie przez uczynki, lecz jedynie przez wiarę w śmierć Jezusa Chrystusa na krzyżu, śmierć za grzechy wszystkich ludzi;

- jedynym pośrednikiem pomiędzy Bogiem a człowiekiem jest Jezus Chrystus, nie występuje zatem w protestantyzmie kult świętych i kult maryjny;
- celibat duchowieństwa nie znajduje teologicznego uzasadnienia w Biblii.

Kościół baptystów zaliczany jest do grupy wolnych kościołów chrześcijańskich w ramach protestantyzmu. Odróżnia się od tradycyjnych wyznań protestanckich, które powstały w XVI w. – kościoła ewangelicko-augsburskiego (luterńskiego), ewangelicko-reformowanego (kalwińskiego) i anglikańskiego – następującymi przekonaniem teologicznymi:

- kongregacjonalistycznym ustrojem Kościoła: każdy zbor jest niezależną i autonomiczną jednostką; w zborze władzę sprawują wszyscy wierzący członkowie, którzy wybierają odpowiedzialną przed nimi radę zborową oraz powołują pastora;
- teologią chrztu: obrzęd ten, będąc konsekwencją świadomej wiary jednostki w to, że Jezus poniósł śmierć na krzyżu za jej grzechy, jest udzielany przez zanurzenie ludzi dorosłym; nie praktykuje się chrztu niemowląt;
- zasadą rozdziału Kościoła od państwa; państwo nie powinno ingerować na rzecz jakiegokolwiek grupy religijnej, a jednostce należy zagwarantować wolność sumienia¹.

Początki baptyzmu

1. Anglosaskie korzenie

Baptyzm powstał w środowisku anglosaskiego protestantyzmu na początku XVII wieku na wyspach brytyjskich². W ówczesnej Anglii główną kontrowersją religijną był spór pomiędzy państwowym Kościołem anglikańskim a zwolennikami purytanizmu domagającymi się głębokiej reformy kościoła

¹ Opieram się na następujących prezentacjach teologii baptystycznej: K. Bednarczyk, *Chrześcijaństwo ewangeliczne a katolicyzm*. Warszawa 1976; H. Cook, *O co walczą baptyści*. Warszawa 1963; B. Hays, J. E. Stealy, *The Baptist Way of Life*. Macon, GA, 1981; H.H. Hobbs, *The Baptist Faith and Message*. Nashville 1989; K. Karski, *Protestanckie wspólnoty wolnokościelne*. „Studia i Dokumenty Ekumeniczne”, 1995, XI, nr 1 (35); *Londyńskie Wyznanie Wiary z roku 1689*. bmw. brw; *Wyznanie Wiary Polskiego Kościoła Baptystów*. W: Z. Pasek (red.) *Wyznania wiary protestantyzmu. Wybór tekstów źródłowych*, Kraków 1995, s. 108-111.

² D. R. Kirkwood, *European Baptists: a Magnificent Minority*. Valley Forge, PA 1981, 11-27; R. G. Torbert, *A History of the Baptists*. Philadelphia 1959, s. 62-84.

w duchu teologii kalwińskiej.³ Baptystyczny nurt protestantyzmu zapoczątkował John Smyth, który w 1593 roku ukończył Christ's College w Cambridge z zamiarem pracy w Kościele anglikańskim. W latach 1600-1603 objął on etat kaznodziei w Lincoln. Efektem jego pracy były wydane przez niego w latach 1603 i 1605 dwa tomy kazań. Po zakończeniu praktyki w Lincoln Smyth powrócił do rodzinnego miasta Gainsborough, gdzie związał się z Kościołem kongregacjonalistycznym – opozycyjnym wobec państwowego Kościoła anglikańskiego ugrupowaniem religijnym. W 1607 roku, obawiając się prześladowań religijnych, Smyth wraz ze swoim najbliższym współpracownikiem Thomasem Helwysem i grupką zwolenników wyjechał do Amsterdamu. Tam przyłączył się do Kościoła kongregacjonalistycznego utworzonego przez angielskich emigrantów religijnych. Po przeniesieniu się wierznych tego kościoła do Lejdy Smyth założył w Amsterdamie tzw. *II English Church*, którego został przywódcą. Wówczas też zetknął się z teologią mennonitów, którzy praktykowali chrzest ludzi dorosłych udzielany im przez zanurzenie na znak uwierzenia i postanowienia głębokiej odnowy moralnej. Przekonany o słuszności tego stanowiska w 1609 roku J. Smyth sam sobie udzielił chrztu przez pokropienie. W taki sam sposób ochrzcił 40 osób na czele z najbliższym swoimi współpracownikiem Thomasem Helwysem. Jednakże wkrótce ogarnęły go wątpliwości co do ważności w taki sposób udzielonego chrztu, których jednak nie podzielała reszta jego współwyznawców. W rezultacie teologicznych kontrowersji w 1610 roku John Smyth został ekskomunikowany przez Helwysa, który wraz z grupą swoich zwolenników w 1612 roku powrócił do Anglii. Natomiast J. Smyth, niefortunny inicjator baptyzmu, który bezskutecznie starał się przyłączyć do Kościoła mennonitów, zmarł w 1612 roku na wygnaniu w Holandii.

Thomas Helwys po powrocie do Anglii z niewielką grupą wiernych założył Kościół baptystów w Spitalfield w pobliżu Londynu. Wkrótce jednak nowo powstała wspólnota baptystów została pozbawiona przywódcy, gdyż Helwys po opublikowaniu pamfletu religijnego skierowanego przeciwko królowi angielskiemu został osadzony w więzieniu, gdzie umarł w 1616 roku. Założony przez niego Kościół baptystyczny, pomimo prześladowań ze strony państwa, w 1660 roku wzrósł do sześciu zborów, a w 1644 roku liczył już 47 zborów. Zapoczątkowany przez Smytha i Helwysa nurt baptyzmu należał do kierunku tzw. *general baptists*, znajdującego się pod silnym wpływem kościoła mennonitów. W pierwszej połowie XVII w. baptyści

³ Por.: T. J. Zieliński, *Purytanizm. Zarys dziejów, ideologii i obyczajów anglosaskiego ruchu reformacyjnego*. „Rocznik Teologiczny ChAT”, 1995, nr 2; idem, John Smyth, *Słowo Prawdy*, 1995, nr 4, s. 23-26.

angielscy wielokrotnie zabiegali o połączenie z wyznaniem mennonitów. Baptysty wypracowali zbliżoną do mennonickiej teologię chrztu. Różniło ich natomiast podejście do spraw społecznych: stosunek do służby wojskowej, której mennonici byli przeciwnikami, kwestia składania przysięgi oraz piastowania stanowisk i urzędów państwowych.

W 1638 roku powstał w Londynie zbor baptystów należący do drugiego nurtu, tzw. *particular baptists*. Oba wyróżnione nurty dzieliły poglądy na zbawienie. *General baptists* opowiadali się za armianizmem, głoszącym, że Chrystus umarł za wszystkich ludzi. Z kolei *particular baptists* byli zwolennikami kalwińskiej koncepcji predestynacji, mówiącej, że Chrystus umarł wyłącznie za wybranych.

Akt tolerancji wydany przez parlament brytyjski w 1689 roku położył kres prześladowaniom baptystów. W XVIII w. Anglia przeżyła okres przebudzenia religijnego spowodowanego działalnością J. Wesleya, twórcy metodyzmu. Ożywienie religijne nie zostało jednak należycie wykorzystane przez angielskich baptystów, pochłoniętych kontrowersjami teologicznymi i organizacyjnie podzielonych. Dopiero od końca XVIII wieku za sprawą dwóch wybitnych pastorów: W. Careya (1761-1834) i C. Spurgeona (1834-1891) dała się zauważyć aktywność baptystów na polu misyjnym. Na jej bazie doszło też w 1891 roku do organizacyjnego połączenia obu nurtów baptystów. Baptysty w Wielkiej Brytanii pod koniec XIX w. liczyli 21 tys. członków w 142 kościołach.

2. Ekspansja w Ameryce Północnej

Prześladowania siedemnastowiecznych nonkonformistów religijnych w Anglii sprawiały, że tradycyjnym miejscem schronienia dla nich były kolonie brytyjskie w Ameryce Północnej. Przyjeżdżający baptysty przyłączali się z reguły do Kościoła anglikańskiego bądź kongregacjonalistycznego. Dopiero przyjazd do Bostonu w 1631 roku nonkonformistycznego pastora Rogera Williama zmienił tę sytuację.⁴ Początkowo Williams pełnił urząd pastora w kościele w Salem i Plymouth. W wyniku konfliktu z władzami stanu Massachusetts niepokorny pastor opuścił ten stan i w 1638 roku założył kolonię Rhode Island gwarantującą każdemu wolność wyznania. Rok później, przekonany o słuszności baptystycznych nauk o chrzcie, stał się członkiem tego wyznania.

⁴ P. Stawiński, *Radykalizm i tolerancja w poglądach i postawie Rogera Williama*. W: J. Drabina (red.) *Protestantyzm*. Kraków 1997, s. 3-47; Torbert, op. cit., s. 219-401; T. J. Zieliński, *Roger Williams*. Warszawa 1997, s. 17-73.

Najpierw został ochrzczony przez swojego współwyznawcę Ezekiela Hollimana, a następnie Williams ochrzcił Hollimana i 10 innych osób, zakładając w ten sposób pierwszy zbor baptystyczny na kontynencie amerykańskim w Providence. Gdy Williams zrezygnował z pełnienia funkcji pastora zboru, urząd ten przejął Thomas Olney. W 1648 roku powstał drugi zbor baptystów w Newport. Początkowo rozwój baptystów na kontynencie amerykańskim był niezmiernie powolny – w 1700 roku było 10 kościołów baptystycznych, do których należało 300 osób. Zmiana nastąpiła za sprawą przebudzenia religijnego, które z Anglii dotarło również na nowy kontynent. W 1795 roku baptysty posiadali już 1152 zborów położonych w 16 stanach i terytoriach nowego państwa. W drugiej połowie XVIII w. powstawały pierwsze szkoły i seminaria baptystyczne. W ciągu trzydziestu lat pierwszej połowy XIX w. liczebny wzrost baptystów wyniósł 360%, gdy populacja Stanów Zjednoczonych w tym czasie wzrosła o 140 %. W 1844 roku kościół baptystyczny w Stanach liczył 720 tys. wyznawców zgromadzonych w 9385 zborach; około 6 tys. osób było zaangażowanych w pracę kościelną. Ten dynamiczny rozwój w XIX w. sprawił, że dzisiaj baptysty są jednym z największych protestanckich kościołów w Ameryce Północnej, licząc ok. 25 milionów wyznawców⁵.

Baptysty na kontynencie europejskim

1. Francja

Na kontynencie europejskim pierwsza grupa baptystyczna pojawiła się we Flandrii. W 1810 roku pewien rolnik mieszkający w wiosce Noumain znalazł w zakamarkach swojego starego domu Biblię, którą wraz ze swoimi sąsiadami zaczął czytać. Wkrótce napotkał baptystycznego kaznodzieję Henri Pyta, który zapoznał ich z ideą chrztu osób dorosłych i innymi zasadami swojego wyznania. W ten sposób stało się możliwe założenie w 1819 roku pierwszego zboru tego kościoła we Francji. Następnie z Francji idee baptystów przeniknęły do francuskojęzycznej części Belgii i Szwajcarii. Na początku XX wieku we Francji działało 30 zborów grupujących 2500 członków.

2. Początki baptystów w Niemczech

Jednakże największe znaczenie dla rozwoju baptystów na kontynencie europejskim miało pojawienie się tego wyznania w Niemczech. W kraju tym pionierem baptystów stał się Johan Gerard Oncken urodzony w 1800 roku

⁵ B. Hays, J. Steely, op. cit., s. 34.

w Varel, mieście położonym w Oldenburgu. W wieku trzynastu lat pojechał do zaprzyjaźnionej z jego ojcem rodziny szkockiego kupca, gdzie zetknął się z Kościołem presbiteriańskim i angielskim protestantyzmem. Pobyt w Anglii wywarł na nim tak wielki wpływ, że postanowił poświęcić się działalności misyjnej. W 1823 roku powrócił do Niemiec, osiedlając się w Hamburgu, jako misjonarz angielskiego Kościoła reformowanego, gdzie rozpoczął aktywną działalność religijną we własnym sklepie. W 1829 roku po raz pierwszy spotkał się z baptystyczną teologią chrztu. Przekonany coraz bardziej o słuszności tego stanowiska, w 1834 roku J. Oncken wraz ze swoją żoną i pięcioma innymi osobami przyjął chrzest przez zanurzenie. W tym samym roku założył w Hamburgu pierwszy zbor baptystyczny na ziemi niemieckiej. W toku dziesięcioletniej działalności Onckena zbor ten wzrósł do 380 osób (1845). W 1851 roku na terenie Niemiec było już 41 zborów grupujących 3746 osób, zatrudniających 137 nauczycieli szkółek niedzielnych, którzy uczyli 1035 uczniów. Przełomowym momentem w rozwoju baptyzmu w Niemczech było założenie w 1880 roku w Hamburgu seminarium. W 1863 roku liczba baptystów wzrosła do 11275, a przed I wojną światową liczyli oni 45275 osób w 213 zborach⁶.

3. Ekspansja baptyzmu w Europie Środkowo-Wschodniej

Z Niemiec baptyści finansowo wspomagani przez Amerykanów i Anglików prowadzili działalność misyjną w Europie centralnej i wschodniej. J. Oncken, wykorzystując swoje kupieckie kontakty, osobiście podróżował do Danii i krajów położonych w basenie Morza Bałtyckiego. Baptyści niemieccy docierali do Skandynawii, Szwajcarii, Węgier, Bułgarii, Rumunii, Holandii, Polski, Rosji. Od II poł. XIX w. do I poł. XX w. rozwój baptyzmu przebiegał w trzech etapach:

- działalność misyjna przekraczała granice państwowe, docierając do Niemców mieszkających poza granicami państwa niemieckiego;
- później powstające zbory niemieckich baptystów przekraczały granice etniczne, obejmując swym duchowym wpływem narody, wśród których mieszkała mniejszość niemiecka;
- po II wojnie światowej mniejszość niemiecka w krajach Europy Wschodniej musiała opuścić zamieszkałe przez siebie tereny, wtedy w poszczególnych krajach Europy Wschodniej pozostały rodzime kościoły i unie baptystyczne.

⁶ W. L. Wagner, *New Move Forward in Europe. Growth Patterns of German Speaking Baptists in Europe*. Pasadena, CA 1978, s. 3-20.

Pierwsze dwa etapy był odzwierciedleniem strategii Onckena – przygotowania każdego baptysty do działalności misjonarskiej. Dzięki oddolnym kontaktom – działalności zwykłych ludzi: stolarzy, nauczycieli, kupców, żołnierzy, marynarzy Ewangelia w II połowie XIX dotarła do wszystkich krajów Europy Środkowo-Wschodniej. W 1840 roku pierwszy zbor baptystów powstał w Danii, w 1841 r. – na Litwie, w 1848 r. – w Szwecji, w 1849 r. – w niemieckojęzycznej części Szwajcarii, w 1861 r. – w Polsce, w 1864 – w Rosji, w 1869 – w Austrii i Rumunii, w 1874 – na Węgrzech, w 1876 – na Łotwie, w 1882 r. – w Bułgarii, w 1885 – w Czechach⁷. W drugiej połowie XIX wieku Kościół baptystyczny zdobył zwolenników w prawie wszystkich krajach kontynentu europejskiego, przestając być wyznaniem ograniczonym do jednej – anglosaskiej kultury. Ukoronowaniem tego procesu było powstanie w 1905 roku w Londynie Światowego Związku Baptystów.

Etapy rozwoju baptyzmu na ziemiach polskich

1. Okres prześladowań 1844-1879

Tak jak w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej baptyzm na ziemiach polskich początkowo rozprzestrzeniał się wśród ludności niemieckiej.⁸ Pierwszy zbor na ziemiach polskich powstał w 1844 roku w Elblągu założony przez Onckena, który przyjeżdżał tam jeszcze jako anglikański misjonarz. W latach 40 XIX w. kolejne zbory baptystyczne powstawały na Dolnym Śląsku: we Wrocławiu, Wójtowicach i Legnicy, na Pomorzu: w Miastku, Szczecinie, Świebodzicach i Reczy oraz Gojdach na Warmii i Mazurach.

Jednakże dla rozwoju baptyzmu polskiego największe znaczenie miało przyjęcie chrztu w wieku dorosłym przez luterańskiego nauczyciela szkoły niedzielnej, Gotfryda Alfa (1831-98). Był on nauczycielem wiejskim w Adamowie k. Pułtusa. Oprócz zajęć w szkole prowadził studiowanie Biblii z laikatem luterańskim. Pod wpływem lektury Biblii doszedł wraz z towarzyszami do przekonania, że każdy człowiek jest grzesznikiem i potrzebuje pojednania z Bogiem. Wkrótce wokół niego zgromadził się krąg słuchaczy studiujących Biblię. Poglądy Alfa mieściły się w formule ruchu

⁷ Ibidem, s. 18-19.

⁸ K. Bednarczyk, *Historia zborów baptystycznych w Polsce do roku 1939*. Warszawa 1997, H. R. Tomaszewski, *Baptyści w Polsce w latach 1858-1918*. Warszawa 1993, L. Szenderowski, *Ewangeliczni chrześcijanie*. Warszawa 1982.

przebudzeniowego, który mógł być zaakceptowany przez duchowieństwo Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Jednakże władze Kościoła luteranckiego zareagowały niezwykle nerwowo zabraniając prowadzenia mu dalszych spotkań. Alf odmówił i na prośbę uczestników kontynuował swoją działalność. Wówczas konsystorz Kościoła luteranckiego pozbawił go posady nauczyciela w szkole, funkcji pełnionej w kościele oraz zmusił do wyjazdu z po-wiatu. Nie mając wyboru, G. Alf powrócił do swej rodzinnej wioski Wólki, gdzie nadal kontynuował przerwana działalność religijną. Wtedy, korzystając z pośrednictwa niemieckiego kupca Assmana, nawiązał kontakty z baptystami z Prus Wschodnich. Pod wpływem rozmów zdecydował się zaakceptować teologię baptystyczną i przystąpić do tego wyznania. 27 XI 1858 przyjął chrzest w Adamowie wraz z kilkudziesięcioma innymi osobami, które stały się członkami zboru w Stolzenbergu, w Prusach Wschodnich. Trzy lata później – 4 sierpnia 1861 roku w Adamowie – powstał pierwszy baptystyczny zbor na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim. W tym pionierskim okresie problemem było odpowiednie przygotowanie wiernych do służby we wspólnocie baptystów. Wyrazem instytucjonalnej dojrzałości ruchu było regularne organizowanie kursów teologicznych. Pierwsze kursy organizowano w Adamowie w latach 1861, 1862 i 1863. Następne odbywały się w Kicinie w latach 1866-1869 i 1872-1875.

Baptyści niemieccy, nie mający legalizacji prawnej, za poduszczeniem miejscowej hierarchii luteranckiej i katolickiej byli prześladowani przez władze. Zakazywano im się spotykać, konfiskowano literaturę religijną, aresztowano pastorów przybywających z Niemiec. Szykany ze strony miejscowej ludności spowodowały, że członkowie zboru w Adamowie w latach 60. XIX wieku musieli przenieść się na Wołyń. Sam G. Alf w 1864 roku przeniósł się do pobliskiego Kicina, który stał się centrum baptyzmu w Królestwie Kongresowym. Drugim takim ogniskiem stał się Wołyń, gdzie niemieccy koloniści, społecznie należący do klasy chłopskiej, propagowali swoje idee wśród prawosławnego chłopstwa ukraińskiego.

W latach 70. XIX wieku powstawały zbory w Kurowku (1870), Zezulinie, (1873), Żyrardowie (1875), Warszawie (1875) i w Łodzi (1878). W 1872 powstał pierwszy słowiański (mniejszości czeskiej) zbor w Zelowie, którego kaznodzieją był Karol Jersak⁹.

⁹ A. Kircun, *O słowiańskiej młodzieży baptystycznej w Polsce*. „Słowo Prawdy” (dalej SP) 1937, nr 7, s. 136-137.

2. Uznanie prawne 1879-1918

Położenie prawne baptystów zmieniło się pod koniec 1879 roku, kiedy to w carskiej Rosji wydano ustawy gwarantujące baptystom wolność wyznania. Rok później specjalne zarządzenie w tej sprawie ogłoszone zostało dla terenów polskich. Jednakże ten stan tolerancji nie trwał długo. W 1891 roku synod Kościoła prawosławnego w Rosji domagał się odebrania rodzicom – sztundystom, członkom zbliżonego do baptystów ruchu religijnego, prawa do wychowania dzieci, zakazu nabywania przez nich i dzierżawienia majątków ziemskich oraz wprowadzenia kary za wystąpienie z Kościoła prawosławnego. Odstępcy w myśl propozycji duchowieństwa prawosławnego karani byłoby pozbawieniem praw obywatelskich, zesłaniem lub zamknięciem w zakładzie poprawczym od pół roku do dwóch lat; kaznodzieje i autorzy pism religijnych byłiby karani wyrokiem 8-16 miesięcy więzienia, w razie recydywy kara ta uległaby zwiększeniu do 32-48 miesięcy twierdzy, a w przypadku ponownego powrotu do przestępstwa nastąpiłoby zesłanie na Syberię. W 1894 roku Komitet Ministrów uznał „sztundystów” za szkodliwą sektę, zakazując zwoływania przez nich zebrań modlitewnych. Wkrótce lokalne władze zarządzenia te zaczęły stosować wobec baptystów. Sytuację zmieniło dopiero wydanie 17 IV 1905 Ukazu Tolerancyjnego podpisanego przez cara Mikołaja.

Pomimo przeszkód prawnych, okres ten charakteryzował się dalszym liczebnym i organizacyjnym rozwojem baptyzmu. Przed I wojną światową stolicą baptyzmu na ziemiach polskich stała się Łódź. W pierwszej połowie XX w. w mieście tym istniały trzy zbory: dwa niemieckie i jeden polski. W 1904 r. B. Adams założyła organizację siostr diakonis, które zajmowały się działalnością charytatywną, finansowo wspierane przez Łódzkie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczyńności. Wyrazem rozwoju baptystów było powołanie w 1907 roku w Łodzi Szkoły Biblijnej, która funkcjonowała do 1911. Szkołę, zanim została zamknięta przez władze carskie, zdołało ukończyć 20 słuchaczy.

W tym okresie szereg nowych zborów powstawało w innych rejonach kraju; w okręgu łódzkim: w Zduńskiej Woli (1878), Zelowie (1886), Pabianicach (1908), Zgierzu (1910), Aleksandrowie (1919), Piotrkowie Tryb. (1920), Dąbiu n. Nerem (1920); w okręgu warszawskim powstały nowe zbory w Kondrajcu (1896), Tomaszewie (1902); w okręgu lubelskim: Radawczyku (1884), Pluszczykach (1889), Chełmie (1910); w okręgu wołyńskim: Lucynowie (1881), Różyszczach (1884), Michajłówce (1890), Kołowertach

(1901), Miocinie i Płosce (1903), w północno-wschodniej Polsce: w Prużanach (1905), Wilnie i Wołożynie (1912).

Przed I wojną światową skupisko baptystów w Królestwie Kongresowym liczyło 4,8 tys. członków w 17 zborach, a na Wołyniu 1,7 tys. w czterech zborach, co daje łączną liczbę 6,5 tys. osób. Ten niewątpliwy wzrost był wynikiem indywidualnej aktywności baptystów. W latach 1858-64 baptysci rozpowszechnili 1846 egzemplarzy Biblii i Nowych Testamentów oraz 15649 broszur i traktatów o treści religijnej. W latach 1865-74 rozpowszechniono 4514 egzemplarzy Biblii i Nowych Testamentów oraz rozdano 41323 traktatów i broszur religijnych.

3. Baptysci polscy w Ameryce

W polskiej emigracji zarobkowej, która w poszukiwaniu chleba udawała się za ocean, nie zabrakło również baptystów. Za ich sprawą wyznanie to miało szansę pozyskiwać wyznawców wśród Polonii amerykańskiej¹⁰. Założycielem polskiego baptyzmu w Ameryce był Józef Antoszewski (1853-1934), który w 1871 roku przyjął chrzest w Warszawie. W 1887 wyemigrował do Ameryki, osiedlił się w Detroit. Trzy lata później został pracownikiem misyjnym Kościoła baptystów, przenosząc się do Buffalo w stanie Nowy Jork. Tam po sześciu latach wyteżonej pracy założył pierwszy polski zбір baptystyczny w Stanach Zjednoczonych. Od 1898 roku wspólnie z byłym księdzem katolickim T. Jakimowiczem zaczął wydawać miesięcznik „Źródło”. Staraniem Antoszewskiego ukazał się jeszcze *Podręcznik dla baptystów polskich* oraz *Śpiewnik Pieśni Religijnych*. Na początku XX wieku polskie zbory baptystyczne powstawały w innych miastach USA i Kanady: m.in. w Pound (1901), Chicago (1902), Filadelfii (1905), Milwaukee (1909) Cleveland (1911), Rochester (1912), Nowym Jorku (1919), Toronto (od 1920 r. regularna praca misyjna). W 1912 roku polskie zbory utworzyły Zjednoczenie Polskich Baptystów w Ameryce. Organem Zjednoczenia był miesięcznik „Źródło Prawdy”. Oprócz tego polscy baptysci w Ameryce wydawali pisma: „Zwiastun Prawdy” i „Słowo Żywota”. W 1915 roku utworzono Seminarium Polskie w Chicago, które wykształciło dziewięciu kaznodziejów. Istniało ono do 1921 roku, kiedy to stało się wydziałem polskim Międzynarodowego

¹⁰ Na podstawie: L. Adamus, *Zbory baptystyczne wśród Polaków*. SP 1929, nr 1, s. 10-11, nr 2, s. 9-10, nr 3, s. 10-11, nr 4, s. 10-11; *Konferencja Polskich Baptystów w Ameryce*, SP 1931, nr 10, s. 17; *Baptysci w Polsce*, SP, 1938, nr 10, s. 154; *Ś. P. Józef Antoszewski*, SP, 1934, nr 11, s. 172-173;

Seminarium w East Orange w stanie Nowy Jork. W 1929 roku baptysci polscy w Ameryce liczyli 2,5 tys. członków w 36 zborach. Wspierali oni pracę misyjną w Polsce, zainicjowali założenie wydawnictwa Kompas oraz wspomagali finansowo i kadrowo Seminarium Teologiczne w Łodzi.

4. Baptysci w II Rzeczypospolitej

Odzyskanie przez Polskę niepodległości znacznie zmieniło położenie polskich baptystów. Przyjęta przez parlament konstytucja marcowa gwarantowała wszystkim wolność wyznania i sumienia. Jednakże brakowało aktów wykonawczych wcielających w życie ustalenia ustawy zasadniczej. W związku z tym sytuacja prawna baptystów w poszczególnych regionach państwa polskiego była zróżnicowana. Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego obowiązywały stare ustawy z dnia 29 IX i 12 X 1879 roku, na ziemiach byłego zaboru pruskiego obowiązywała niemiecka ustawa z dnia 7 VIII 1875 roku. Najgorsza sytuacja panowała na ziemiach należących do byłego zaboru austriackiego. Według starego ustawodawstwa cesarskiego baptystów uznawano za bezwyznaniowców. Dawało to pretekst, za poduszczeniem lokalnej hierarchii czy to katolickiej, czy prawosławnej do interwencji policji, która zakazywała spotykać się na nabożeństwa, konfiskowała literaturę religijną oraz nakładała kary grzywny bądź aresztu na prowadzących uroczystości religijne baptystycznych kaznodziei.

Prawne położenie tej denominacji pogarszał organizacyjny pluralizm wyznań typu ewangeliczno-baptystycznego. Wkrótce po odzyskaniu niepodległości w 1921 roku odbyła się konferencja słowiańskich zborów baptystycznych, na której postanowiono powołać Związek Słowiańskich Zborów Baptystycznych, przejąć wydawane pismo „Chrześcijanin” oraz otworzyć własne seminarium teologiczne. Dwa lata później na konferencji w Brześciu Litewskim, która odbyła się w dniach 7-10 VI 1923 r. postanowiono połączyć się z ze zbliżonym pod względem teologicznym Kościołem ewangelicznych chrześcijan. Utworzono wtedy Zjednoczenie Ewangelicznych Chrześcijan i Baptystów, które jako związek wyznaniowy zostało zarejestrowane przez Ministerstwo Oświecenia Publicznego i Wyznań. Jednakże unia z Kościołem ewangelicznych chrześcijan przetrwała tylko do 1925 roku (formalnie do 1927). Wyjście baptystów spowodowało, że ewangeliczni chrześcijanie zachowali dla siebie uznanie prawne państwa. W 1927 roku baptysci próbowali zarejestrować się jako Zjednoczenie Słowiańskich Zborów Baptystycznych. Jednakże ministerstwo odmówiło rejestracji z uwagi na to, że przymiotnik „baptystyczny” widniał w zarejestrowanym wcześniej Zjednoczeniu Ewan-

gelicznych Chrześcijan i Baptystów. Wówczas to baptyści za poradą prawników zarejestrowali się jako „Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Baptystów w Polsce”. W 1938 roku Zjednoczenie Słowiańskich Zborów Baptystów liczyło 7015 osób skupionych w 86 zborach. Krajowa federacja organizowała coroczne konferencje, na które poszczególne zbory delegowały swoich przedstawicieli. Ogólnopolskie zjazdy baptystów w sposób demokratyczny wybierały władze Zjednoczenia oraz decydowały o sprawach ogólnokościelnych: określały funkcjonowanie seminarium teologicznego i instytucji charytatywnych. W okresie międzywojennym długoletnim prezesem Zjednoczenia był kaznodzieja Ludwik Miksa. Fundusze Zjednoczenia pochodziły z ofiar zborów i darowizn osób prywatnych. Dwa razy do roku, w styczniu i w październiku, zbory przekazywały kolektę do władz Zjednoczenia. Kolekta październikowa była przeznaczona na prowadzenie pracy misyjnej, funkcjonowanie władz i administracji Zjednoczenia, a styczniowa – na pokrycie kosztów utrzymania instytucji charytatywnych: sierocińca w Brześciu n. Bugiem, domu starców w Narewce i szpitala w Łodzi. Ofiarność poszczególnych zborów była odzwierciedleniem zamożności ekonomicznej poszczególnych regionów państwa. Do najbardziej ofiarnych należały zbory leżące w Polsce zachodniej, najmniej zamożne i zarazem najmniej ofiarne były zbory leżące na wschodnich kresach państwa. Zbory w Polsce centralnej pod względem ofiarności należały do średniej grupy. Np. przeciętny członek najbardziej ofiarnego zboru w Łodzi w 1931 r. ofiarował rocznie 68,50 zł, w Warszawie – 59,12 zł, a w Brześciu n. Bugiem – 49,98 zł. Przeciętny członek najmniej zamożnych zborów rocznie ofiarował do 10 zł, zdarzało się jednak, że suma ta nie przekraczała 2 zł. Członkowie zborów znajdujących się w grupie średniej ofiarowali rocznie od 10 do 30 zł¹¹.

W 1920 roku z inicjatywy i przy udziale finansowym Polonii baptystycznej powołano Towarzystwo Wydawnicze „Kompas”, które mieściło się Łodzi. Publikowało ono takie religijne czasopisma, jak: „Nasz Gość”, „Nowe Drogi”, „Wolny Chrześcijanin”, „Życie i Wolność”, „Majak” (jęz. rosyjski), traktaty i broszury religijne oraz śpiewniki. Najdłużej wydawanym przez baptystów pismem był miesięcznik „Słowo Prawdy” – wychodzący od 1925 roku organ prasowy Zjednoczenia. W latach 1925-35 jego redaktorem naczelnym był Ludwik Miksa, w latach 1936-39 funkcję tę objął Alfred Kurzawa¹². Początkowo pismo wychodziło w formacie A4, a później A5; jego objętość wynosiła 32 strony. Na łamach „Słowa Prawdy” ukazywały się informacje o życiu zborów baptystycznych w Polsce i za granicą, artykuły

¹¹ M. Popko, *Ofiarność w naszych zborach*. SP, 1938, nr 2, s. 44-46.

¹² L. Miksa, „Słowo Prawdy” w minionych 14 latach. SP, 1939, nr 1, s. 3-4.

historyczne poświęcone dziejom baptyzmu i protestantyzmu w Polsce oraz na świecie, popularne prezentacje teologii baptystycznej, a także polemiki i odpowiedzi na ataki prasy katolickiej. Raz po raz w „Słowie Prawdy” publikowano wkładki poświęcone pracy z dziećmi i problemom młodzieży.

Inną agendą Zjednoczenia Słowiańskich Zborów Baptystów było powstałe w 1926 roku „Zrzeszenie Stowarzyszeń Młodzieży przy Zjednoczeniu Słowiańskich Baptystów w Polsce”. Organizacja ta postawiła sobie następujące cele: prowadzenie pracy misyjnej i ewangelizacyjnej, pogłębianie form pobożności młodzieży baptystycznej, organizację czasu wolnego młodzieży: zakładanie chórów i orkiestr zborowych oraz pomoc w prowadzeniu szkolek niedzielnych. Zrzeszenie planowało również wydawanie własnego pisma oraz prowadzenie dokumentacji i opracowania historii słowiańskich baptystów w Polsce¹³. W 1926 roku stowarzyszenia należące do federacji działały w ośmiu miastach¹⁴. Pięć lat później, w 1931 roku zrzeszenie skupiało 66 stowarzyszeń rozmieszczonych w 11 województwach, do których należało 1400 członków¹⁵.

Obok federacji słowiańskich zborów baptystycznych istniała w Polsce, zarejestrowana w listopadzie 1928 roku, Unia Zborów Baptystów Języka Niemieckiego¹⁶. Dzieliła się ona na trzy okręgi: poznańsko-pomorski, Polski kongresowej i wołyński. Przedstawiciele niemieckich baptystów co trzy lata organizowali ogólnopolskie konferencje, na których wybierali władze oraz określali cele federacji. W okresie międzywojennym przewodniczącym Unii był pastor zboru poznańskiego Robert Drews. Organem Unii było pismo „Hausfreund”. Pod koniec okresu międzywojennego Unia Baptystów Języka Niemieckiego liczyła 8085 członków w 41 zborach¹⁷.

W 1931 roku zaczęła dojrzewać idea powołania jednego Kościoła ewangeliczno-baptystycznego, który jednoczyłby baptystów słowiańskich, niemieckich oraz chrześcijan z innych zbliżonych pod względem teologicznym denominacji. W 1937 roku pomysł ten zaakceptowały obie federacje baptystyczne: słowiańska i niemiecka oraz zbory z bliźniaczego Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Ewangelicznych Chrześcijan. W ten sposób planowano

¹³ *Statut Zrzeszenia Stowarzyszeń Młodzieży przy Zjednoczeniu Słowiańskich Baptystów w Polsce*. SP, 1926, nr 8, s. 6-7.

¹⁴ *Sprawozdania złożone przez delegatów na Konferencji Młodzieży w Warszawie*. SP 1926, nr 8, s. 7-8.

¹⁵ A. Kircun, *op. cit.*, s. 146-147.

¹⁶ *Konferencja Unii Baptystów w Łodzi*. SP, 1931, nr 10, s. 17; O. Heit, *Konferencja Unii Zborów Baptystów Języka Niemieckiego w Polsce*. SP, 1934, nr 12, s. 190.

¹⁷ K. Bednarczyk, *op. cit.*, s. 325-326.

powołać jedną organizację baptystyczną w Polsce, która skupiać miała ok. 16 tys. członków. Złożono stosowne dokumenty rejestracyjne, lecz niestety do końca istnienia II Rzeczypospolitej władze nie udzieliły odpowiedzi¹⁸.

Wielkim wysiłkiem organizacyjnym, finansowym i kadrowym było powołanie i funkcjonowanie Seminarium Teologicznego w Łodzi¹⁹. Seminarium takie miało zostać utworzone w 1922 roku. Początkowo jednak zadowolono się jego namiastką, organizując kurs teologiczny, który trwał w Łodzi od 12 lipca do 27 września 1922. Wzięło w nim udział 20 osób. Po dwóch latach przygotowań w 1924 roku otwarto w Łodzi Seminarium Teologiczne. Pierwszy kurs, który trwał w latach 1924-26, ukończyło 6 słuchaczy. Z powodu braku kadry nauczycielskiej następny kurs odbył się z rocznym opóźnieniem. Siły seminarium wzmocnił wówczas przybyły ze Stanów Zjednoczonych prof. Lesik, który objął kierownictwo placówki. Drugi kurs trwający w latach 1927-29 ukończyło 7 słuchaczy, a trzeci – odbywający się w latach 1930-32 – 10 słuchaczy. W 1928 roku seminarium zakupiło własny budynek. Po powrocie prof. Lesika do Stanów Zjednoczonych rektorem został Hugo Luck. W ostatnim kursie trwającym w latach 1935-39 obie grupy: niemiecka i słowiańska (6 słuchaczy) uczestniczyły we wspólnych zajęciach. Ogółem w okresie międzywojennym seminarium ukończyło 58 absolwentów.

W seminarium uczono się nie tylko przedmiotów teologicznych ale i ogólnokształcących. Wykładano tam takie przedmioty, jak: historię Polski, geografę, literaturę polską i powszechną, psychologię, anatomię, fizykę, język angielski i niemiecki. Rok akademicki trwał osiem miesięcy; studenci mieli 11 tygodni wakacji letnich i 5 tygodni przerwy w okresie świąt Bożego Narodzenia. Zajęcia trwały od godziny 8 do 13. Po południu studenci przygotowywali się do zajęć lub pracowali fizycznie w kuchni, jadalni, ogródku. Mieszkali w seminaryjnym akademiku w pokojach dwu-, trzy- i czteroosobowych. Do bolączek seminarium należał zbyt mały budynek i ciasne pokoje, brak pełnoetatowego, dodatkowego nauczyciela języka polskiego oraz niedostateczna liczba książek i podręczników w bibliotece, która posiadała około tysiąca woluminów.

¹⁸ W. Gutsze, *Cel i zadanie kościoła ewangeliczno-baptystycznego*. SP 1938, nr 3, s. 69-72.

¹⁹ *Baptystyczne Seminarium teologiczne w Łodzi*. SP 1939, nr 4, s. 11-14, A. K., *Seminarium Teologiczne Baptystów w Polsce*. „Latorośle”, 1939, nr 1, s. 1-2, wkładka do „Słowa Prawdy”, A. W. K., *Uroczystość otwarcia roku szkolnego w Seminarium Biblijnym w Łodzi*. SP, 1931, nr 1, s. 12, A. Kurzawa, *Otwarcie szkoły biblijnej w Łodzi*. SP, 1927, nr 11, s. 6, J. R., *Uroczystość pożegnania w Łodzi*. SP 1933, nr 7, s. 149.

Życie wewnętrzne Kościoła baptystów

1. Pozyskiwanie nowych członków

Ponieważ dzieci pochodzące z rodzin baptystycznych nie stawały się automatycznie członkami Kościoła, pozyskiwanie nowych członków było jednym z głównych zagadnień, od których zależał jego rozwój. Można wyróżnić następujące sposoby krzewienia idei chrześcijańskich przez baptystów: (1) wychowanie religijne dzieci, (2) działalność ewangelizacyjną, (3) działalność misyjną.

(1) Ponieważ członkiem społeczności baptystów mogła stać się jedynie osoba w wieku świadomym, dzieci z rodzin baptystycznych nie stawały się automatycznie członkami Kościoła, gdyż – zgodnie z zasadami teologii baptystycznej – posiadały one prawo do podjęcia samodzielnej decyzji. Nie oznacza to jednak, że zostały one pozbawione opieki duszpasterskiej. W tym celu zbory organizowały dla dzieci pochodzących z rodzin baptystycznych zajęcia szkółkach niedzielnych. Często prowadzenie własnej edukacji religijnej napotykało na przeszkody administracyjne. Na terenie byłego zaboru austriackiego obowiązywało jeszcze ustawodawstwo austriackie, które baptystów uznawało za bezwyznaniowców i w związku z tym dzieciom z ich rodzin nakazywało uczęszczać na lekcje religii rzymskokatolickiej.

(2) Działalność ewangelizacyjna była podstawowym sposobem rozpowszechniania wiary na terenach, na których istniał zbor baptystów. Odbywała się ona w dwojakiej formie: ewangelizacji indywidualnej i zorganizowanej. Każdy baptysta zachęcany był do rozpowszechniania Ewangelii i zasad swojej wiary w swoim najbliższym otoczeniu. Odbywało się to poprzez indywidualne rozmowy, wręczanie traktatów i broszur religijnych oraz Biblii. Oprócz tego zbory organizowały raz lub czasami dwa razy do roku nabożeństwa ewangelizacyjne przeznaczone dla osób spoza Kościoła, które były zapraszane przez jego członków. Podczas tych nabożeństw słuchacze mieli okazję zapoznać się z podstawowym przesłaniem baptystycznej wersji chrześcijaństwa i ewentualnie podjąć decyzję zawierzenia Bogu.

(3) Działalność misyjna prowadzona była na tych terenach, gdzie nie istniała zorganizowana wspólnota baptystów. Była ona połączeniem działalności ewangelizacyjnej i organizacyjnej. Pewne wyobrażenie o charakterze pracy misyjnej mogą dać fragmenty wspomnień misjonarza z okolic Brześcia n. Bugiem:

W roku 1923 przybyłem do domu braterstwa Czarneckich z paczką traktatów i poprosiłem o przechowanie ich w swoim domu, skąd je będę brał i rozpowszechniał. Odpowiedź otrzymałem uprzejmą nie tylko dla traktatów,

lecz i dla siebie. Odtąd zacząłem szukać lokalu dla Słowa Bożego. W tym celu zwiedziłem przeszło sto pięćdziesiąt wsi i miasteczek. Promień podróży osiągał stu kilometrów. Oczywiście te podróże były połączone z wieloma trudnościami i przykrościami, nieraz przeżywałem głód, chłód i brud, aresztowanie i biczowanie. [...] Dopiero po roku, wyjeźdźnych podróży natrafiłem na wieś, przygotowaną do przyjęcia ewangelii. Tu z łaski Bożej, przy pomocy braci miejscowych i pozamiejscowych i przy wyjeźdźnej parumiesięcznej pracy, zorganizowałem zbor. Po konferencji zeszłorocznej rozpocząłem pracę w innej wiosce, gdzie dziś już jest zbor, liczący dwadzieścia osób²⁰.

Organizacja życia religijnego

Podstawowe życie skupiało się w zborze, który był autonomiczną jednostką. Wszyscy członkowie zboru wybierali komisję rewizyjną, radę zborową oraz powoływali kaznodzieję.

Raz w tygodniu w dzień powszedni spotykano się w celu studiowania Biblii bądź odprawiania modlitw. W niedzielę odbywało się uroczyste nabożeństwo, które trwało około dwóch godzin. Jego centralnym punktem nabożeństwa było kazanie, które mogło być głoszone przez pastora bądź osobę świecką. Było ono odprawiane w budynku kościelnym, a w przypadku braku takiego – w mieszkaniu prywatnym. W środku budynku ustawione były ławki, znajdowała się ambona, wisiał krzyż oraz pośrodku znajdował się stół, na którym leżała Biblia. Kościół pozbawiony był obrazów i innych elementów dekoracyjnych. Wygłaszający kazanie był wprawdzie ubrany uroczysto, lecz nie znano specjalnych szat liturgicznych. Do innych ważnych elementów nabożeństwa należał wspólny śpiew pieśni religijnych oraz spontaniczna modlitwa: dziękczynna i błagalna. Raz w miesiącu praktykowano wieczerzę pańską (odpowiednik katolickiej komunii), która pod postacią chleba i wina była udzielana wszystkim wierzącym.

Odrębną uroczystością był chrzest, który odbywał się w miejscu publicznym, najczęściej nad rzeką bądź jeziorem. Katechumeni ubrani byli w białe szaty. Przed dokonaniem obrzędu wybrane osoby – zależało to od liczby osób przyjmujących chrzest – składały osobiste świadectwo wiary. Uroczystość ta połączona była z okolicznościowym kazaniem wygłaszanym przez kaznodzieję i wieczerzą pańską, którą po raz pierwszy mogli przyjąć wierzący. Po chrzcie wszyscy zaproszeni byli na tzw. *agapę* – uroczysty posiłek, przy którym kontynuowano rozmowy i składanie świadectw.

²⁰ *W śladach Chrystusa*. SP 1926, nr 2, s. 4-5.

Większe zbory prowadziły szkółkę dla dzieci bądź posiadały grupy młodzieżowe. Najaktywniejsze stowarzyszenie młodzieży działało od 1922 roku w Łodzi. Młodzież baptyistyczna przy zborze łódzkim organizowała zebrania modlitewne, biblijne, pogadanki i odczyty. W porze letniej urządzano wycieczki do lasu. Stowarzyszenie posiadało dwie orkiestry: smyczkową i mandolinistów. Dla chętnych organizowało bezpłatną naukę nut i gry na instrumentach. Posiadało własną bibliotekę składającą się z 500 książek oraz księgarnię, w której można było nabyć literaturę religijną. W samym tylko roku 1926 rozdano ok. 30 tys. traktatów i ewangelii.

1. Działalność charytatywna

Z uwagi na szczupłość liczebną i niewielkie zasoby materialne ten aspekt działalności baptyistów w Polsce był najmniej rozwinięty. Przed II wojną światową finansowano działalność domu starców w Narewce, sierocińca w Brześciu n. Bugiem i szpitala Betleem w Łodzi. Dom starców oraz sierociniec zostały zbudowane od podstaw na początku lat 30. Przy ich budowie korzystano z finansowego wsparcia polskich baptyistów w Ameryce.

Największą inicjatywą charytatywną przedwojennych baptyistów był bez wątpienia szpital Betleem. W momencie przejęcia go w 1923 roku, przez Towarzystwo Dobroczynności – organizację powstałą z inicjatywy baptyistów w Łodzi – liczył 75 łóżek. Do końca istnienia państwa polskiego rozbudowano istniejący budynek do 150 łóżek (w tym 40 w jednoosobowych pokojach). Szpital, będąc finansowany ze składek Towarzystwa Dobroczynności oraz zborów baptyistycznych: niemieckich i słowiańskich w Polsce, udzielał każdemu bezpłatnej pomocy medycznej. Jak deklarowano:

W naszym szpitalu leczymy pacjentów różnych narodowości i wyznań. W ubiegłym roku (1934 – przyp. mój K. B.) przeszło przez nasz szpital 874 rz.-katolików, 437 ewangelików, 160 żydów, 109 baptyistów i 9 prawosławnych, których z jednakową troskliwością staraliśmy się leczyć i pielęgnować. Przytem staramy się według możliwości i misyjnie działać. W każdym pokoju znajduje się polska i niemiecka biblia, które chorzy chętnie i często czytają. W każdą niedzielę rozdajemy chorym traktaty, śpiewamy im duchowne pieśni, od czasu do czasu urządzamy wspólne nabożeństwa, którym w uroczyste święta przewodniczą kaznodziejowie²¹.

Ze szpitalem współpracował, powstały jeszcze przed I wojną światową, Dom Diakonis „Tabea”. Przyjmował on niezamężne kobiety lub bezdzietne

²¹ B.Lohrer, *Dom Diakonis i szpital baptyistyczny w Łodzi*. SP, 1937, nr 7, s.120-122.

wdowy w wieku od 18 do 30 lat, które po zdaniu odpowiednich egzaminów bezpłatnie pracowały w szpitalu jako dyplomowane pielęgniarki i pomoc medyczna.

Podsumowanie

W omawianym okresie od II poł. XIX w. do I poł. XX w. baptyzm na ziemiach polskich przeszedł znamiennej ewolucję: od nieformalnego ruchu religijnego do pełnoprawnego Kościoła. Wyrazem tej ewolucji był rozwój wewnętrzny baptyzmu: nieformalne grupy religijne przekształcały się w zbory o wykrystalizowanej strukturze wewnętrznej, które następnie łączyły się w unie, powołując wspólne władze i instytucje: w pierwszym rzędzie seminarium teologiczne, instytucje charytatywne oraz organy prasowe. Innym aspektem wspomnianego procesu jest uznanie prawne ze strony struktur państwowych: zaborczych bądź rodzimych. Do końca istnienia II Rzeczypospolitej proces ten nie został jednak całkowicie zakończony.

Wyznanie baptystów na ziemiach polskich charakteryzowało się znaczną zdolnością adaptacyjną; baptyści pochodzili z trzech środowisk kulturowych: protestanckiego, katolickiego i prawosławnego, z różnych warstw społecznych – centra baptyzmu znajdowały się zarówno w przemysłowej Łodzi, jak i na rolniczym Wołyniu – oraz z różnych grup narodowych zamieszkujących II Rzeczpospolitą: Niemców, Polaków, Czechów, Ukraińców, Białorusinów i Żydów. Nie oznacza to jednak, że we wszystkich tych środowiskach baptyzm rozwijał się z równą łatwością. Wyznanie to najbardziej dynamicznie rozwijało się wśród niemieckich luteran. Stosunkowo łatwo pozyskiwało również zwolenników wśród ludności prawosławnej. Najtrudniejszym podłożem był dla niego katolicyzm wyznawany przez przeważającą część społeczeństwa polskiego.

Znaczna zdolność adaptacyjna tego wyznania wynikała z tego, że w historii baptyzmu trudno jest wskazać konkretnego założyciela, który jak Luter, Kalwin czy Wesley stworzyłby teologię i podstawy doktrynalne kościoła oraz określał jego kształt instytucjonalny. Analiza materiału historycznego przekonuje, że w każdym kraju baptyzm narodził się w wyniku indywidualnej lektury Biblii i zaakceptowania – samodzielnie bądź pod wpływem zewnętrznym – baptystycznych kanonów wiary. To przede wszystkim one oraz wewnętrzny demokratyzm i konieczność przekonywania potencjalnych wiernych zadecydowały o dużych zdolnościach adaptacyjnych tego wyznania.